

Για τον περιφερειακό φορντισμό στον ευρωπαϊκό Νότο

Alain Lipietz

Η Ελλάδα, η Πορτογαλία και η Ισπανία είναι τρεις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου με κοινό χαρακτηριστικό, στο πολιτικό επίπεδο, την πτώση των δικτατοριών τους, στα μέσα της δεκαετίας του '70, και την άνοδο της σοσιαλδημοκρατίας, ανάμεσα σ' ένα κομμουνιστικό κόμμα γύρω στο 10% και μια δεξιά παραδοσιακών τοπικών εκπροσώπων και εκουγχρονιστών τεχνοκρατών. Στο κοινωνικό επίπεδο, όπως αναλύει ο Πουλαντζάς, η κρίση των δικτατοριών συνδυάζεται με την εμφάνιση μιας «εωατερικής αστικής τάξης», νεννημένης μέσα στις συνθήκες της δικτατορίας, αλλά εμπνευμένης από τις δημοκρατικές και συνδικαλιστικές ελευθερίες των αναπτυγμένων βιομηχανικών χωρών.

Αυτό το άρθρο προσπαθεί να δείξει την οικονομική βάση αυτών των φαινομένων, όπως αυτή αποδίδεται από τις έννοιες του «φορντισμού» και του «περιφερειακού φορντισμού», που προκύψαν από την μελέτη των μεταπολεμικών μορφών βιομηχανοποίησης στις χώρες του «Κέντρου» (μελέτη Ιταλίας και Γαλλίας) και στις «Νέες Βιομηχανοποιημένες Χώρες (NBX)» στις οποίες ανήκουν και οι τρεις χώρες που εξετάζονται). Το πέρασμα από την παλιά διεθνή διαίρεση εργασίας στον περιφερειακό φορντισμό εικονογραφεί τις αλλαγές στη σχέση κέντρου/περιφέρειας.

Η γέννηση του καπιταλισμού από τις εμπορευματικές σχέσεις, το οικονομικό θάυμα του 17ου-18ου αιώνα, στηρίχθηκε στο πέρασμα από τις «πόλεις-κέντρα» του εμπορίου στη δημιουργία των «εθνικών οικονομιών» με το σχηματισμό της τάξης των μισθωτών και στη συνέχεια της εσωτερικής αγοράς.

Το καπιταλιστικό κέντρο, στη φάση αυτή της εκτατικής συσσώρευσης, είναι σε μεγάλο βαθμό «ανοιχτό» - εξαρτημένο από το μη καπιταλιστικό «εξωτερικό» του (είτε μέσα είτε έξω από τα γεωγραφικά όρια των καπιταλιστικών εθνικών κρατών). Γιατί το μεγάλο πρόβλημα αυτή την περίοδο είναι η αναζήτηση

*Η περίληψη του άρθρου έγινε από την Ελένη Ανδρεσκοπούλου.

διεξόδων: προς την ύπαιθρο και την οικιαχνία, προς τα λιγότερο αναπτυγμένα κέντρα, προς τις άλλες χώρες. Το «εξωτερικό» είναι καταρχήν μια διεξόδος για τον καπιταλισμό· μια αγορά για τα προϊόντα του και μια δεξαμενή αυτού που ο ίδιος δεν μπορεί να φτιάξει αλλά χρειάζεται να χρησιμοποιήσει (πρώτες ύλες και εργατικό δυναμικό). Η περιφέρεια λειτουργεί έτσι σαν θερμοστάτης. Η σχέση της με το κέντρο ξεκινάει από αυτή τη διαδικασία, πριν να καταλήξει σε μια δομή άνισου σχέσεων.

Τα χρόνια 1918-1945 ανακαλύπτεται ένας νέος τρόπος οργάνωσης της εργασίας (ή συστηματοποίηση των κινήσεων των εργατών - γνωστός σαν «τεύλορισμός») που αλλάζει τη διαδικασία εργασίας (με την ενσωμάτωση της εργατικής «τεχνονομίας» στο αυτόματο σύστημα των μηχανών). Οι αλλαγές αυτές επέτρεψαν την εμφάνιση ενός νέου καθεστώτος συσσώρευσης που επέβαλε ένα νέο τρόπο ρύθμισης· συνθήκες που χαρακτηρίζονται κωδικά με το όνομα «φορντισμός». Πρόκειται για καθεστώς εντατικής συσσώρευσης που χαρακτηρίζεται από την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και του όγκου του κατά κεφαλή σταθερού κεφάλαιου. Οι τεράστιες αυξήσεις παραγωγικότητας επιδείνωσαν δραματικά το πρόβλημα των διεξόδων, με κατάληξη την κρίση του '30. Το μεταπολεμικό «εύρημα» για τη λύση αυτού του προβλήματος ήταν η προσαρμογή της λαικής ζήτησης στις αυξήσεις παραγωγής (αυξήσεις μισθών ανάλογα με τις αυξήσεις παραγωγικότητας)· αλλαγές που προτύπώθηκαν ένα μετασχηματισμό των θεσμών και του ρόλου του κράτους: μια μορφή «μονοπωλιακής ρύθμισης».

Κάτω από τις νέες συνθήκες του φορντισμού η σχέση κέντρου/περιφέρειας αλλάζει. Η περιφέρεια χάνει προοδευτικά τη σημασία της σαν «θερμοστάτης» των διεξόδων του καπιταλισμού, αν και διατηρεί τη σημασία της σαν «πηγή» πρώτων υλών. Από το 1960 κι έπειτα, κάποιες από τις κυριαρχούμενες χώρες (όπως η Ισπανία) ξαναρχίζουν να έχουν σημαντική παρουσία στο παγκόσμιο εμπόριο βιομηχανικών προϊόντων... αλλά αυτή τη φορά «με άλλη έννοια».

Το καθεστώς εντατικής συσσώρευσης του φορντισμού απολύνει τώρα σε μια «άλλη» μεγάλη αντίφαση του καπιταλισμού: την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους. Η θαιμύσια φορντιστική μηχανοποίηση δεν προκαλεί πια αρκετές αυξήσεις παραγωγικότητας. Η οργανική συνθεση ανεβαίνει και πιέζει το ποσοστό εκμετάλλευσης στο κέντρο· οι νέες πηγές υπεραξίας θα βρεθούν στις «NBX», κάτω από το συνδυασμό δύο παραγόντων:

Ο πρώτος αναδύεται μέσα από την ίδια τη λογική του φορντισμού και την κρίση του: Η κατάντηση της παραγωγικής

διαδικασίας σε τρία κύρια στάδια (σύλληψη/οργάνωση, ειδικευμένη εργασία και από-ειδικευμένη εργασία συναρμολόγησης) επιτρέπει τη χωριστή γεωγραφική χωροθέτηση ανάλογα με περιοχές που καθορίζονται από την ειδικευση και τις συνθήκες εκμετάλλευσης του εργατικού δυναμικού. Εφαρμοσμένο αυτό το μοντέλο αρχικά το κέντρο, μεταφέρει στη συνέχεια τα από-ειδικευμένα στάδια παραγωγής στην άμεση εξωτερική περιφέρεια. Πρόκειται για μια νέα μορφή επέκτασης του ίδιου καθεστώτος συσσώρευσης και όχι, όπως πριν, για μια μορφή που συσχέτιζε αυτό το καθεστώς με το «εξωτερικό» του.

Ο δεύτερος παράγοντας είναι η ύπαρξη, στις χώρες αυτές, αυταρχικών καθεστώτων που θα επιτρέψουν την εμφάνιση νέων εκμεταλλευτικών τάξεων (ακριβώς γιατί εξασφαλίζεται ισχυρή αυτονομία του κράτους, όχι μόνον απέναντι στις εκμεταλλευόμενες τάξεις αλλά και απέναντι στις παραδοσιακά εκμεταλλευτριες, κάτω από δύο τυπικά σχήματα: α) τον «σκληρό τεύλορισμό», με την αποκέντρωση συγκεκριμένων τμημάτων των κλάδων στις χώρες με ψηλό ποσοστό εκμετάλλευσης και την επανεξαγωγή των προϊόντων προς το κέντρο (πρόκειται για «τεύλορισμένες» αλλά όχι και βιομηχανοποιημένες δραστηριότητες που απασχολούν κυρίως γυναίκες), και β) τον «περιφερειακό φορντισμό» που συνδυάζει την ύπαρξη αυτόνομου τοπικού κεφαλαίου, ειδικευμένης εργατικής τάξης και σημαντικών μεσαίων στρωμάτων στις πόλεις (αναπτυγμένη εσωτερική αγορά) πρόκειται για φορντισμό που παραμένει περιφερειακός από το γεγονός ότι, μέσα στα παγκόσμια κυκλώματα των κλάδων, οι θέσεις εργασίας και η παραγωγή που αντιστοιχούν στα ανώτερα και πιο ειδικευμένα στάδια εργασίας βρίσκονται έξω από τις χώρες αυτές.

Η παγκόσμια κρίση, που ξεκίνησε τη δεκαετία του '70, είναι κρίση του φορντισμού στο κέντρο. Ο περιφερειακός φορντισμός ήταν μια ανάσα επιβίωσης. Αυτή την περίοδο, οι «NBX» παίζουν ένα διπλό ρόλο: με τις «παραδοσιακές» πηγές (πρώτες ύλες, μετανάστευση, τούρισμό) και με τις εξαγωγές, εξασφαλίζουν, αν και με αργό ρυθμό, τη συγκράτηση της παγκόσμιας ανάπτυξης. Μετά το 1980, η παγκόσμια ύφεση θα πνίξει αυτό το καθεστώς συσσώρευσης, στερεώνοντας ταυτόχρονα τις διεξόδους και τις πηγές αναχρηματοδότησης. Από το 1974-75, το «καπάκι της χύτρας» έχει σηκωθεί στις τρεις μεσογεικές χώρες: με τη δημοκρατία και το τέλος της αστυνόμευσης (η δικτατορία στηρηγμένη στους χαμηλούς μισθούς και ειδικεύσεις των εργατών γέννησε ένα νέο προλεταριάτο και νέα μεσαία στρώματα) ο περιφερειακός φορντισμός βρίσκεται αψηφισμένος.

Τα στοιχεία για τις τρεις χώρες δείχνουν ότι αυτές συμβάδιζαν με το γενικότερο χαρακτήρα των «NBX» της

δεκαετίας του '60: είχαν μια ανάπτυξη, κυρίως βιομηχανική, μεγαλύτερη από αυτή των «παλιών» βιομηχανικών χωρών. Στη δεκαετία του '70 πλησιάζουν την ανάπτυξη του «κέντρου» (κύρια ως προς τις επενδύσεις, τη βιομηχανική παραγωγή και το ΑΕΠ). Οι διαφορές που εμφανίζονται ανάμεσα τους μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι υπάρχει μια τάση να πλησιάσουν (σχετικά βέβαια): η Ελλάδα την «παλιά» διεθνή ειδικευση εργασίας» (στην περίπτωση της: παραγωγή και εξαγωγή πρώτων υλών), η Πορτογαλία μια μορφή «σκληρού τεύλορισμού» (εξαγωγή βιομηχανικών προϊόντων σε χαμηλές τιμές και ασθενή εσωτερική αγορά) και μόνον η Ισπανία προς μια μορφή αναπτυγμένου «περιφερειακού φορντισμού».

Arbeitskreis arbeitsorientierte Regionalwissenschaft.

Für eine arbeitnehmerorientierte Raumordnungs- und Regionalpolitik.

«Erklärung zur Raumentwicklung in der Bundesrepublik Deutschland»

Köln: Pahl- Rugenstein, 1977/1979¹

Ομάδα εργασίας για μια περιφερειακή επιστήμη προσανατολισμένη στην εργασία:

Για μια χωροταξική και περιφερειακή πολιτική προσανατολισμένη στους εργαζόμενους.

«Διακήρυξη για την ανάπτυξη του χώρου στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας»

Αδαμάντιος Πασχαλίδης

Εισαγωγικά

Στόχος αυτής της ομάδας εργασίας, στην οποία συμμετέχουν πολυεθνοί, σχεδιαστές του χώρου, κοινωνιολόγοι, οικονομολόγοι και συνδικαλιστές, είναι να συζητήσει με τους συναδέλφους, που ασχολούνται στη θεωρία και στην πράξη με χωροταξικά και περιφερειακά προβλήματα, εναλλαχτικές προτάσεις και να δραστηριοποιηθεί με τους ενδιαφερόμενους για μια εναλλαχτική πολιτική (σ. 6)².

Στη διακήρυξη αυτή γίνεται προσπάθεια να εντοπισθούν οι βασικές αιτίες και αντιφάσεις της σημερινής κεφαλαιοκρατικής χωρικής ανάπτυξης στην πόλη και στην ύπαιθρο και να δημιουργηθούν οι βασικές προϋποθέσεις για τον προσανατολισμό της χωροταξικής και περιφερειακής πολιτικής προς τα συμφέροντα των εργαζομένων.

Η διακήρυξη αναπτύσσεται γύρω από το κεντρικό ζήτημα των συνθηκών εργασίας και ζωής των εργαζομένων. Επιστημονικά η χειραγώγηση αυτών των συνθηκών, με κύριο πρόβλημα τη μαζική ανεργία, ενώ παράλληλα βασικός στόχος είναι η βελτίωσή τους.

Η διακήρυξη δεν περιέχει επιχειρηματολογία σε βάθος ούτε συγκεκριμένες αναλύσεις για την χωρική ανάπτυξη· αυτά ήταν

¹Οι αριθμοί στις παρενθέσεις παραπέμπουν στις σελίδες της διακήρυξης. έκδοση 1979.

ζητήματα που είχαν παρουσιασθεί ή που απασχόλησαν από και πέρα τα μέλη της ομάδας που υπογράφουν την διακήρυξη.² Η διακήρυξη περιέχει πέντε ενότητες:

- I. Βασικές τάσεις της σημερινής ανάπτυξης του χώρου.
- II. Η ανεπάρκεια της άρχουσας χωροταξικής και περιφερειακής πολιτικής.
- III. Κριτική στις κατευθύνσεις και στο περιεχόμενο των επιστημονικών προεγγύσεων.
- IV. Βασικές αρχές, αξιολόγηση και κοινωνικοί φορείς μιας χωροταξικής και περιφερειακής πολιτικής προσανατολισμένης στην εργασία.
- V. Σημεία αναφοράς μιας χωροταξικής και περιφερειακής πολιτικής προσανατολισμένης στην εργασία.

Η παρουσίαση διατρεί τους τίτλους αυτούς των εννοιών, ενώ στον επίλογο γίνεται αναφορά στη συζήτηση μετά την έκδοση της διακήρυξης.

I. Βασικές τάσεις της σημερινής ανάπτυξης του χώρου

Πώς εκφράζεται η ανισόμορρη χωρική ανάπτυξη στην ΟΔΓ;

Οι πιο καθυστερημένοι χώροι, που είναι κυρίως αγροτικές περιοχές (ΒΔ και ΝΑ της ΟΔΓ), χαρακτηρίζονται από μεγάλη έλλειψη θέσεων εργασίας, κακές και ακριβές παροχές για τους κατοίκους, χαμηλή εκβιομηχάνιση, εισοδήματα που είναι κάτω από τον μέσο όρο, αλλά προπαντός από τον υψηλό βαθμό ανεργίας. Υπάρχει ακόμη καλυμμένη ανεργία, σημαντική μετακίνηση των εργαζομένων καθώς και έλλειψη θέσεων εκπαίδευσης για τους νέους. Είναι δηλαδή οι συνθήκες εργασίας και ζωής σ' αυτές τις περιοχές ποιοτικά πολύ χειρότερες απ' αυτές των χώρων συγκέντρωσης. Αυτό είναι αποτέλεσμα –και πάλι νέα προτύπωση– «της αναγκαστικής κινητικότητας» («erzwungene Mobilität») του πληθυσμού.³

Οι υπεραναπτυγμένες ευρύτερες περιοχές συγκέντρωσης χαρακτηρίζονται από τις οικονομικές, χρονικές και οικολογικές «επιβαρύνσεις» (Belastungen), παρουσιάζουν δηλαδή αυξήσεις ενοικίων, κοινωνικό χάος, καταστροφές στους φυσικούς πόρους κ.ά. Οι επενδύσεις σε κλάδους υψηλής τεχνολογίας, σ' αυτές τις χωρικές συγκεντρώσεις, παρουσιάζουν κατάργηση θέσεων εργασίας αλλά και εντατικοποίηση στις συνθήκες εργασίας.

Οι αιτίες της ανισόμετρης χωρικής ανάπτυξης θα πρέπει να αναζητηθούν στη μακρινή κοινωνική και οικονομική ιστορία της χώρας. Καθοριστική υπήρξε η δημιουργία θέσεων εργασίας που

προέρχονται από την επενδυτική «συμπεριφορά» των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Η επιλογή των τόπων εγκατάστασης, προπαντός των μεγάλων επιχειρήσεων, βασίστηκε στην αρχή στα φυσικά και μετά στα όλο και περισσότερο κοινωνικά παραγόμενα πλεονεκτήματα που έφεραν κέρδος στο επενδυμένο κεφάλαιο. Αυτό οδήγησε στην αντιστοιχή επιλογή του τόπου κατοικίας των εξαρτημένων εργατικών δυνάμεων (σ. 8).

«Η ανισόμορρη χωρική κατανομή της βιομηχανίας, των συγκοινωνιών, του εμπορίου και των υπηρεσιών καθώς και των δυνατοτήτων κατοικίας, παροχών και αναψυχής του πληθυσμού, ενισχύεται από τις αναπτυξιακές τάσεις της βιομηχανικής δομής, που προκύπτουν από τη σημερινή κρίση και την αναδιοργάνωση της διεθνούς διαίρεσης εργασίας που συνδέεται μ' αυτήν. Σ' αυτές τις τάσεις ανήκουν η συρρίκνωση της παραγωγής έντασης εργασίας και η μετεγκατάσταση μονάδων, (π.χ. μεγάλων τμημάτων των βιομηχανικών κλάδων ένδυσης, δερμάτων, συναρμολόγησης της βιομηχανίας των ηλεκτρικών και τμημάτων της μεταποιητικής βιομηχανίας των μεταλλικών προϊόντων) όπως επίσης η μετεγκατάσταση μονάδων στο εξωτερικό από τους κλάδους εκείνους της βιομηχανίας, τους σταθερά προσανατολισμένους στις εξαγωγές (π.χ. κατασκευή αυτοκινήτων, βιομηχανία μικρομηχανικής)» (σ. 12).

Με την κρατική πολιτική πάλι έχουμε μια συμβολή στη χωρική συγκέντρωση, γιατί στόχος της είναι η συγκέντρωση του κοινωνικού πλούτου και της οικονομικής δύναμης σε λίγους βιομηχανικούς τόπους εγκατάστασης και άξονες που αλληλοεξαρτώνται σε διεθνές επίπεδο. Η στρατηγική του εκσυγχρονισμού, που εφαρμόζει το κράτος αφορά τη βελτιστοποίηση της διεθνούς ανταγωνιστικής θέσης της δυτικογερμανικής εξαγωγικής βιομηχανίας και προπαντός των μεγάλων μονοπωλίων (σ. 18). Ο προσανατολισμός αυτός βέβαια αυξάνει την εξάρτηση και εκμετάλλευση του τρίτου κόσμου και ενισχύει τις χωρικές συγκεντρώσεις και την ανεργία στην ΟΔΓ. Στους μηχανισμούς της χωρικής συγκέντρωσης με την συμβολή της κρατικής πολιτικής περιλαμβάνονται π.χ. η κοινωνιακή πολιτική καθώς και η επιλογή των τόπων εγκατάστασης των υπηρεσιών, που είναι προσανατολισμένες στην οικονομία της αγοράς και στα ιδιωτικοοικονομικά συμφέροντα.

Στη διακήρυξη θίγονται ακόμη οι πολιτικές συνέπειες των χωρικών ανισορροπιών (Ungleichgewichte), όπως η στέρηση βασικών δικαιωμάτων των πολιτών – «για το δικαίωμα για δουλειά ως μη γίνεται λόγος» – καθώς και προβλήματα σχεδιασμού που αντιμετωπίζει η τοπική αυτοδιοίκηση.

III. Η ανεπάρκεια της άρχουσας χωροταξικής και περιφερειακής πολιτικής

Τα παραπάνω αποτελούν στοιχεία της άρχουσας χωροταξικής και περιφερειακής πολιτικής και επισημαίνουν παράλληλα τις αφετηρίες της.

Εκτός από την ελεύθερη επιλογή του τόπου εγκατάστασης των ιδιωτικών επιχειρήσεων, επισημαίνεται εδώ και η στρατηγική της επιδίωξης των επενδύσεων, και ιδιαίτερα των μεγάλων επιχειρήσεων, που είναι η βάση της περιφερειακής διαρθρωτικής πολιτικής (regionale Strukturpolitik). Η κριτική σ' αυτήν την πολιτική είναι ότι παραβλέπονται οι πραγματικοί όροι της ανάπτυξης της περιοχής των κινήτρων, καθώς και οι πραγματικές δυνατότητες ανάπτυξης των κλάδων και της εργασιακής μονάδας. Πρώτα απ' όλα όμως παραβλέπονται οι πραγματικές επιδράσεις των κινήτρων στις θέσεις εργασίας (σ. 22).

Η διακήρυξη αναπτύσσει και σκεπτικιστική στα διάφορα προγράμματα και θεσμικούς μηχανισμούς που εφαρμόζει το κράτος στην ΟΔΓ, για τη χωροταξική του πολιτική, τα οποία είναι έξω από τα πλαίσια αυτής της παρουσίασης και γι' αυτό δεν θα αναφερθούν.

III. Κριτική στις κατευθύνσεις και στο περιεχόμενο των επιστημονικών προεγγύσεων

Στο σχεδιάγραμμα της συζήτησης αυτής γίνεται μια ιστορική αναδρομή της χωροταξικής και περιφερειακής πολιτικής μετά το 1945, και επισημαίνεται ότι οι μηχανισμοί της αγοράς και του κέρδους παραμένουν κυρίαρχα στοιχεία στη θεωρία και πράξη της πολιτικής αυτής.

Η χωροταξική σύλληψη εκφράστηκε με όρους κεντρικών τόπων (zentrale Orte), με τους πολλούς οικονομικής αύξησης (Wachstumspole) κ.ά. Το κίνητρο της ποσοτικής οικονομικής αύξησης κυριάρχησε σε μια «περιφερειακή πολιτική προσανατολισμένη στην παραγωγικότητα» και οδήγησε στη χωρική συγκέντρωση των κρατικών επενδύσεων και επιδοτήσεων.

Η συζήτηση των ειδικών επιστημονικών περιοχών χαρακτηρίζεται από τη θεωρητική ανεπάρκεια και από την «φυστοκία» να αντιμετωπισθεί η συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα σε χωρικό επίπεδο. Αυτό επιβεβαιώνεται, αν σκεφθούμε τον «φετιχισμό» των μοντέλων. Η εμπειρική σχολή στην περιφερειακή έρευνα, αν και έδωσε αξιόλογα υλικά, δεν μπόρεσε όμως να δώσει την ταξική θέση των εργαζομένων (π.χ. με δείχτες). Η ευθυνη βέβαια για τις χωρικές κρίσεις κάθε είδους δεν μπορεί να βάρυνε τους επιστήμονες, αλλά θα πρέπει ν' αναζητηθεί στις πραγματικές κοινωνικές σχέσεις και στην άρχουσα πολιτική.

Αυτή η πολιτική εξυπηρετεί την κρατική διαχείριση της κρίσης και θέτει εμπόδια στις εναλλαχτικές λύσεις. Οι εναλλαχτικές λύσεις θα πρέπει να προσανατολισθούν στις αιτίες και τους νόμους κίνησης της ανισόμετρης χωρικής ανάπτυξης, δηλαδή στην έρευνα κοινωνικών προβλημάτων και ερωτημάτων. Τέτοιες έρευνες, που απαιτούν τη συνεργασία του ερευνητικού φορέα με τα συνδικάτα κλπ., πρέπει να είναι προσανατολισμένες στους εργαζόμενους και να συγκεκριμενοποιούν τα ζητήματα, όπως π.χ. αυτά των προβληματικών περιοχών που βρίσκονται από την κρίση.⁴

IV. Βασικές αρχές, αξιολόγηση και κοινωνικοί φορείς μιας χωροταξικής και περιφερειακής πολιτικής προσανατολισμένης στην εργασία

Η άνιση ανάπτυξη των συνθηκών εργασίας και ζωής προκάλεσε την αντίσταση και την κινητοποίηση των ενδιαφερόμενων (Beitragene). Στην ΟΔΓ υπάρχουν κινήματα για να υπερασπίσουν τις θέσεις εργασίας και για να εμποδίσουν το κλείσιμο των επιχειρήσεων.⁵ Υπάρχουν πρωτοβουλίες πολιτών (Bürgerinitiativen) για την υπεράσπιση και καλύτερευση των συνθηκών περιβάλλοντος, όπως επίσης κινητοποιήσεις ενάντια στην καταστροφή περιοχών κατοικίας και αναμυχής από διάφορες επεμβάσεις (π.χ. κατασκευές δρόμων, εγκαταστάσεις βιομηχανιών) και τέλος πρωτοβουλίες για την καλύτερευση των παροχών στη υγεία, στην παιδεία και για τον ελεύθερο χρόνο. «Οι εμπειρίες που αποκτήθηκαν σ' αυτές τις αντιπαραθέσεις στην πράξη αποτελούν σημαντική προϋπόθεση για την εφαρμογή μιας χωροταξικής και περιφερειακής πολιτικής προσανατολισμένης στην εργασία» (σ. 20). Οι αντιπαραθέσεις αυτές αφορούν τη διατήρηση και καλύτερευση των βασικών συνθηκών εργασίας και ζωής των εργαζόμενων και των κατοίκων σε κάθε επιμέρους χώρο. Απομένει η εννοποίηση αυτών των επιμέρους κινήσεων καθώς επίσης και η επίλυση των εσωτερικών τους αντιφάσεων (σ. 30, 32). Προς αυτή την κατεύθυνση μεγάλη είναι η συμβολή των συνδικάτων.⁶ Η λύση βέβαια αυτών των προβλημάτων, και ιδιαίτερα της μαζικής ανεργίας και οικονομικής απαιτείας αλλαγή της γενικότερης κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής. Οι προτάσεις των 75 οικονομολόγων (1η Μάη 1977) όπως και των συνδικάτων (DGB: Ιούλης 1977) για τον τερματισμό της μαζικής ανεργίας αποτελούν βάση για την εναλλαχτική χωροταξική και περιφερειακή πολιτική. Σε αντιπαραθεση με την άρχουσα κεφαλαιοκρατική χωροταξική και περιφερειακή πολιτική, το βασικό καθήκον της εναλλαχτικής θα πρέπει να είναι η μορφοποίηση των συγκεκριμένων συνθηκών εργασίας και ζωής των εργαζόμενων σύμφωνα με τις ανάγκες τους.

V Σημεία αναφοράς μιας χωροταξικής και περιφερειακής πολιτικής προσανατολισμένης στην εργασία

Το μέτρα αυτής της πολιτικής, όπως τα θέτει η ομάδα εργασίας για συζήτηση, είναι:

Τα άμεσα μέτρα αφορούν τη βελτίωση της σημερινής θέσης των εργαζομένων και τα μακροπρόθεσμα διαγράφουν τις προοπτικές διεξόδου από τις σημερινές συνθήκες εργασίας και ζωής. Στα άμεσα μέτρα έχουν προτεραιότητα εκείνα για την καταπολέμηση της ανεργίας και για τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας και της εισοδηματικής θέσης των εργαζομένων. Αναλύονται ακόμη σαν άμεσα μέτρα στο χωρικό επίπεδο η ουσιαστικοποίηση της συμμετοχής στις αποφάσεις χωροθέτησης κλπ. καθώς και η αξιοποίηση των δυνατοτήτων που παρέχουν οι νόμοι και το θεσμικό πλαίσιο.

Παράλληλα αναπτύσσεται το αίτημα να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας έξω από την ιδιωτικοοικονομική σφαίρα π.χ. με επενδύσεις στις κοινωνικές και υλικές υποδομές (σ. 38, 39, 40, 42).

Τα μακροπρόθεσμα μέτρα αφορούν την αναθεώρηση των κινήτρων που δίνουν άμεσες χωρικές κατευθύνσεις στις ιδιωτικές επενδύσεις, τον έλεγχο από τους εργαζόμενους και τους κατοίκους των αποφάσεων εγκατάστασης των μεγάλων επιχειρήσεων, τον προγραμματισμό των επενδύσεων από το κράτος και ιδιαίτερα αυτών που αφορούν τις υποδομές, την πραγματοποίηση των διακηρυσθέντων βασικών αρχών της χωροταξίας και περιφερειακής ανάπτυξης προς όφελος των εργαζομένων και, τέλος, την ένταξη της χωροταξικής και περιφερειακής πολιτικής της προσανατολισμένης στην εργασία, σ' ένα πλαίσιο σχεδιασμού της χωρικής ανάπτυξης της οικονομίας και της κοινωνίας (σσ. 44-8).

Επίλογος: η συζήτηση μετά την έκδοση της διακήρυξης

Η κριτική της διακήρυξης στράφηκε κατ' αρχήν στη γενικότητα της. Μέλη της ομάδας εργασίας απαντούν ότι πράγματι οι προτάσεις της διακήρυξης και ο κατάλογος των αιτημάτων και των μέτρων έχουν μια γενικότητα και ότι λείπει η συγκεκριμενοποίηση κατά περιοχή. Παραδέχονται ακόμη ότι υπήρξε ανεπαρκής η επεξεργασία ορισμένων θεμάτων, όπως οι οικονομικές σχέσεις της χώρας με το εξωτερικό, η προστασία του περιβάλλοντος κ.ά.⁷

Με μια νέα έκδοσή της η ομάδα εργασίας⁸ παρουσιάζει μελέτες των μελών της στο πλαίσιο των μικροαναλύσεων. Οι μικροαναλύσεις αυτές συντελούν να αμβλυνθεί μια αδυναμία της διακήρυξης, η έλλειψη συγκεκριμενοποίησης και διαφοροποι-

σης μέσα στην ίδια την περιοχή. Έτσι φωτίζονται περισσότερο οι διαφορές και οι ταξικές αντιφάσεις στις συνθήκες εργασίας και ζωής.⁹

Η πολιτική σύλληψη της διακήρυξης θεωρήθηκε ότι θέτει σαν προϋπόθεση την κοινωνικοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων για την εφαρμογή της εναλλαχτικής χωροταξικής πολιτικής, ενώ άλλοι υποστήριξαν ότι είναι περισσότερο μεταρρυθμιστική και λιγότερο αποτελεσματική. Εφ' όσον μαάλιστα αναδεικνύονται τα συνδικάτα σαν βασικός κοινωνικός φορέας της εναλλαχτικής αυτής πολιτικής.¹⁰

Οι απόψεις αυτές δεν γίνονται δεκτές από τα μέλη της ομάδας εργασίας, αντιθέτα επισημαίνουν εκείνα τα αίτια που προβλέπουν μια σταδιακή εξάπλωση των δημοκρατικών δυνατοτήτων συμμετοχής των εξαρτημένων εργαζόμενων με στόχο την «κατεύθυνση των επενδύσεων» (Investitionslenkung) προς τα συμφέροντά τους. Η συγκεκριμένη πορεία των κοινωνικών αγώνων θα δώσει το περιεχόμενο και τις μορφές αυτής της «κατεύθυνσης των επενδύσεων» που τελικά θα εφαρμοσθεί.¹¹

Ανοιχτά θέματα στη συζήτηση είναι ο όρος «προσανατολισμός προς τους εργαζόμενους» και το ζήτημα της συνεργασίας των πανεπιστημίων με τα συνδικάτα.¹²

Στη Δ. Γερμανία της ανεργίας και των διακρίσεων, η ομάδα εργασίας προχωρεί τη συζήτηση και τις έρευνες (από μικρές εργασίες (Projekte) μέχρι ερευνητικά προγράμματα), συμμετέχει και συμβάλλει στις κινητοποιήσεις των συνδικάτων, των πρωτοβουλιών των πολιτών, μέχρι... σ' αυτές του κινήματος ειρήνης (π.χ. χωροθέτηση στρατιωτικών εγκαταστάσεων).

Οι στόχοι της ομάδας εργασίας και της διακήρυξής της: η συζήτηση εναλλαχτικών προτάσεων και η δραστηριοποίηση για μια εναλλαχτική πολιτική προσανατολισμένη στους εργαζόμενους, μπορούν κατά τη γνώμη μας, να αποτελέσουν στόχους μιας ανάλογης πρότασης-κίνησης στην Ελλάδα.¹³

Σημειώσεις

1. Πρωτοδημοσιεύθηκε στο: *Blätter für Deutsche und Internationale Politik*, τεύχος 12/1977. Σ' αυτήν την παρουσίαση χρησιμοποιείται η έκδοση, με τον ίδιο τίτλο, του 1979, που επιμελήθηκε ο Klaus Brake στη σειρά: *Hefte für Politischen Gegenwartsfragen* με τον αρ. 39, του εκδοτικού Pauli-Rugenstein.
2. Δες σημείωμα του K. Brake (σ. 3) καθώς και την έκδοση που επιμελήθηκε ο ίδιος (υποσημείωση 1), όπου περιέχονται συγκεκριμένες αναφορές με διάφορα εμπειρικά υλικά (χάρτες, πίνακες, ντοκουμέντα) καθώς και βιβλιογραφικές αναφορές στα ζητήματα που θίγονται στη διακήρυξη. Δες ακόμη την έκδοση της ομάδας εργασίας: *Arbeitskreis Arbeitsorientierte Regionalwissenschaft (Hrsg.)* (1981): *Regionale Krisen und Arbeitnehmerinteressen*, Köln: Pauli-Rugenstein (Stadtplan 6).
3. Για το ζήτημα αιτιών και επιδόσεων της χωρικής κατανομής ανθρώπων και θέσεων εργασίας καθώς και συγκεκριμένα παραδείγματα συνθήκών εργασίας και ζωής, δες παραπομπές του K. Brake (σ. 8, 10, 12) από το βιβλίο των: W. Linder, U. Maurer, H. Resch (1975) *Eizwugene Mobilität (Alternativen zur Raumordnung, Stadtentwicklung und Verkehrspolitik)*, Köln/Frankfurt a.M.: Europäische Verlagsanstalt.
4. Παραδείγματα τέτοιων μελετών και ερευνών όπου επιτεύχθηκε η συνεργασία πανεπιστημίων με τα συνδικάτα και τις πρωτοβουλίες πολιτών δες σ. 29.
5. Δες παραδείγματα στις σ. 21 και 31.
6. Δες στις σ. 32, 33, 36, 41, 43, και 45.
7. Δες *Arbeitskreis*, (1981) (υποσημείωση 2), σ. 20.
8. *Arbeitskreis*, (1981) (υποσημείωση 2).
9. Στο ίδιο σ. 9
10. Στο ίδιο σ. 20 και 21
11. Στο ίδιο σ. 21.
12. Δες π.χ. Gerhard Bosch et al. (1978): "Zur Konzeption arbeitnehmerorientierter Wissenschaft", στο *WSt-Mitteilungen* τ. 12 καθώς επίσης και μια σειρά δημοσιεύσεων στο ίδιο περιοδικό τα τελευταία χρόνια.
13. Εναλλαχτικές προτάσεις παρουσιάστηκαν στο συνέδριο του ΤΕΕ για την ανάπτυξη της Ελλάδος (1981) Δες παρουσίαση και κριτική από τον Γ. Κουκαλά στο *Γλόη* και *Γεωφύρερα* τ. 2/1981. Δες ακόμη το άρθρο του Κ. Χατζημηχάλη στο ίδιο τεύχος